Laiklik

Cumhuriget Dōneni Tūrkige Ansikloßedisi, iletipin yay: 5s. 570-578

Mete Tunçay

Ortaçağ Avrupası'nda din siyasetin en önemli belirleyicisi iken, yeniçağın başlarında da uzun bir süre bu konumunu sürdürdüğü ve ulusların kendilerini tanımlamalarında büyük bir etken olduğu halde, sonradan yavaş yavaş dinî ayrılıkların hoşgörülmesinin zorunluluğu kabul edilmiştir. Böylelikle, din ve dünya işleri ayrılarak, Hıristiyanlık'ta öğretisel bir temeli de bulunan laiklik ilkesi benimsenmiştir.

Osmanlı düzeni ise, İslamî devlet teorisindeki din ve dünyaya karşılık şerî ve örfî hukuklar ayrımına rağmen, özellik-le-sultan seyhülislamla ilişkisinde Doğu Roma'nın Caesaropapism'ini devam ettirmiş ve dinî otorite dünyevî otoritenin denetimi altında tutulmuştur ki, bu durumun esas itibarıyle laik Cumhuriyet'te de süregeldiği söylenebilir.

Cok-uluslu ve çok-dinli bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti'nde (Osmanlı millet sistemi, çok-ulusluluğun değil, çokdinliliğin anlatımıydı), hele gerileme dönemine girildiğinde, topluluklararası ilişkileri egemen dinin (Sünnî İslam'ın) çıkarlarına göre yürütmek olanaksızlaşmıştı.Dış güçlerin baskıları sonucunda, 19. yüzyılın siyasal düzeltimleri, azınlıkların dinsel haklarını güvence altına alırken, aynı süreç, İslamın siyasal önemini de keskinleştirmiş ve güçlü olunan evrelerde başka din mensuplarına tanınan hoşgörüyü azaltmıştır. Kurtuluş Savaşı'nda istilacı düşmanlara karşı örgütlenen direniş, Meşrutiyet dönemlerinin uygulamalarına oranla çok daha İslamcı bir nitelik tasımıştır. Bütün Müslüman Osmanlı vatandaşları Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin doğal üyesi sayılmış, ilk TBMM'ne Müslüman olmayan tek bir üye girememiştir.Bunun pratik nedeni, hiç kuşkusuz, Kürt, Çerkez, Laz vb. Müslüman azınlıkların işbirliğini sağlamaktı. Yine dinî kaygılarla içki yasağı koyan ilk Meclis'te başkanlık kürsüsünün arkasına "Ve emrehüm şûrâ beynehüm" diye ("birbirinize danışarak yönetiniz" mealindeki) bir ayet-i kerime levhası asılmış olması, bu İslam ağırlığının bir simgesiydi.

Cumhuriyet döneminde atılan ilk önemli laiklik adımları, 4 Mart 1924'te Halifelik ile Şeriye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılması, eğitimde ve sonra da yargıda birliğin sağlanmasıdır.Bunları, ileriki yıllarda halka şapka giydirilmesi, tarikat ve tekkelerin yasaklanması, Batı yasalarının benimsenmesi gibi başka

adımlar izlemiş; nihayet 5 Şubat 1937'de 3115 sayılı Kanun'la gerçekleştirilen değişiklik, laikliği bir anayasa ilkesi haline getirmiştir.

Diger Ülkelerde Durum: Laiklesme süreciyle ilgili gelişmeleri ayrıntılı olarak incelemeye geçmeden önce, Türkiye Cumhuriyeti'nde bu düzeltimlerin yapıldığı yıllarda başka ülkelerin durumuna da bir bakmakta yarar vardır. Birinci Dünya Savaşı'nın ertesinde, dinin devlet yapısı icindeki kurumsal yeri, çeşitli ülkelerde değiştirilmiştir. Faşist ve yarı-faşist rejimlerde dinle devlet arasında bir yakınlaşma belirgindir.-İtalya-ve Avusturya'da Katolik ve Lutherci kiliseler millileştirilmiş, Japonya'da Şinto devletle özdeşleştirilmiştir. İlerici rejimlerde ise, tersine, din kayıtları kaldırılmıştır. Sovyetler Birliği'nde Ortodoksluk; Çekoslovakya, Macaristan ve Meksika'da Katoliklik; Türkiye'de İslamiyet resmî din olmaktan çıkarılmıştır. Bu karşılaştırmanın da gösterdiği üzere, laiklik ilerici bir hareket olmakla birlikte, Tü kiye'de özellikle cumhuriyetin ilk yıllarındaki anlaşılış ve uygulanışı demokrasi ilkesiyle çatışmış ve halk kitlelerinin yönetimden soğumasına yol açmıştır.

Türkiye'deki Uygulamalar

Saltanatın kaldırılmasından itibaren, 16 ay boyunca, Türkiye'de Alman tarihçisi Jaeschke'nin deyişiyle bir "Sözde-Halifelik" yaşanmıştır. Halifeliğin saltanatla birlikte 1922 Kasım ayının başında kaldırılmasının, yapılacak barış görüşmeleri için faydalı olması gibi dış ve tedricikademeli bir reform stratejisi izlenmesi gibi iç nedenleri vardır. Saltanat ilga edilirken hilafetin dünyevi iktidarı olmadan pekâlâ sürdürülebileceği söylenmiş; yine de, cumhuriyet ilan edilinceye kadar halifenin devlet başkanı olduğu yolunda (o zamanki başvekil Rauf Bey'in bile paylaştığı) bir izlenim doğmuştur. Mustafa Kemal Pasa'nın kafasındaki çağdaşlaşma modelinde ise, halifeliğe yer olmadığı bellidir. Cumhuriyetten sonra bu kurumun artık yaşatılamayacağı anlaşılınca, ortaya çıkan Lütfi Fikri Bey'inki gibi iç, Ağa Han ve Emir Ali'ninki gibi dış kaynaklı direnişler, kurulan özel bir İstiklâl Mahkemesi tarafından bertaraf edilmiş ve Kurtuluş Savaşı'nın ertesinde hâlâ kabarık duran ulusçu duygulardan yararlanılarak, İngiltere'nin, halifeliğin devam ettirilmesini istediği ileri sürülmüştür. Cumhurbaşkanı, etkili basın, üniversite

ve ora yaptı rini k lâfeti hanec vasal ye ve İşleri lüğü eğitir ti'ne çok ş misti harel äzīnlī kaps ların ları l .mişti rak san 1 nun. valai kem Takı gili č kûn olan ulusi kat S yord ricili yla s mak 15 tiklâ simg ne g zork birli "gâ çarş kon ye k değŧ kat ve b yeri: kem dırıl tem mar. Tesl resn

yapı

rege

topl

çoğı

 \boldsymbol{c}

ve ordu çevreleriyle hazırlık görüşmeleri yaptıktan sonra, parti grubunda fikirlerini kabul ettirmiş ve 4 Mart 1924'te hilâfetin ilgasıyla birlikte bütün Osmanlı hanedanı üyelerinin sınırdışı edilmeleri de yasalaşmıştır. Aynı gün kaldırılan Şeriye ve Evkaf Vekâleti'nin yerine Diyanet İşleri Riyaseti ile Vakıflar Umum Müdürlüğü örgütleri kurulmuş, bu bakanlığın eğitimle ilgili işlevleri ise Maarif Vekâleti'ne devredilmiştir. Maarif Vekâleti de, cok geçmeden bütün medreseleri kapatmıştır. Bu sırada, girişilen laikleştirme hareketinin Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıkların dinî örgütleriyle okullarını da kapsaması istenmiş, fakat bu toplulukların Lozan Antlaşması'yla korunan hakları böyle bir değişikliğe olanak vermemiştir. Yine, kaldırılan vekâlete bağlı olarak şerî işlere bakan mahkemeler 8 Nisan 1924'te lağvedilmiş ve Medeni Kanunun yürürlüğe girmesine kadar bu tür davalar, Adliye Vekâleti'nin nizami mahkemelerince görulmüştür.

Takrir-i Sükûn Dönemi: Laikleşmeyle ilgili önemli yeni gelişmeler, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılmasına neden olan Şeyh Sait Ayaklanması, aslında ulusal-ayrılmacı bir Kürt hareketiydi, fakat Sünni İslam tepkiciliği dilini kullanıyordu. Hükümet de bunu bir dinsel gericilik sayarak, bastırma eylemini Doğu' yla sınırlamayıp bütün memleketi susturmak yolunu seçmişti.

1925 güzünde, ordudan başlanarak, İstiklâl Mahkemeleri'nin kanatları altında, simgesel bir değer taşıyan şapka devrimine girişilmiştir. Fes, ancak yüzyıl önce zorla benimsetilmiş bir başlık olmakla birlikte tutulmuştu, şapkaysa kesinkes "gâvur"lara özgü sayılmaktaydı. Peçe ve çarşaf da eleştirilmiş, ama kadın giyimi konusunda herhangi bir yasal düzenlemeye kalkışılmamış olması, ayrıca dikkate değer. Bundan bir ay kadar sonra, tarikat ve tekkeler yasaklanmıştır. Şapkaya ve bu yasaklamaya karşı ülkenin birçok yerinde yükselen tepkiler, İstiklâl Mahkemeleri'nin sert davranışlarıyla cezalandırılmışlardır. Bu hava içinde, birtakım temel yasaların Batı'dan alınması güç olmamıştır. Bütün bunlara karşın, 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'ndaki İslam'ın resmi din olduğu kaydı, 10 Nisan 1928'de yapılan anayasa değişikliğine kadar süregelmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan toplumsal ve kültürel düzeltimlerden pek çoğu dolaylı da olsa laiklikle ilgilidir.



GAZETECILER ISTIKLAL MAHKEMESINDE: Abdülmecit'in halife seçilmesinden sonra basında Londra İslâm Cemiyeti Sekreteri Said Muhammedi'nin İçişleri Bakanı Fethi Bey'e (Okyar) gönderdiği, "Halifenin ruhanl imtiyazlarının kesin suretle düzenli ve meşruti bir esas üzerine tespit etmek gerektiğini" öne süren mektubu yayımlandı. Ardından, İsmailiye mezhebi lideri Ağa Han ile Hintli Enıîr Ali'nin, Başbakan İsmet Paşa'ya gönderdikleri, halifenin iyi bir mevkie eriştirilmesini isteyen ortak mektup İstanbul gazetelerinde yer aldı. Bu mektupları izin almadan yayımladıkları gerekçesiyle Hüseyin Cahit (Yalçın), Velid Ebuzziya, Ahmet Cevdet ve "Tevhid-i Efkâr" gazetesi sorumlu müdürü Muhittin, İstiklâl Mahkemesi'nce tutuklanarak yargılandılarsa da bir ay sonra beraat edip salıverildiler. 22 Aralık 1923 günlü "Resimli Gazete'nin birinci sayfasında duruşma haberi.

i-

si

a

Į-

'n

Bunlardan ("bidat" niteliğindeki, heykel, resim, müzik gibi sanat dallarında çağdaş Batılı örneklerin benimsenmesi, güzellik yarışmaları yapılması, balolar verilmesi vb. bir yana) yasa düzenlemelerine dayananları şöylece sıralayabiliriz:

İslam öğretisinde hafta tatili kavramı yoktur, ama cuma günü, cemaatla birlikte ibadet etmenin istenildiği özel bir kutsallık taşır. Osmanlı uygulamasında, okullar ve resmi daireler cumaları tatil edilirdi. Ankara Hükümeti, 1920'de demiryolu işçileri için kabul edilen cuma tatilini 1924 başında genelleştirmiş, 27 Mayıs 1935'te ise hafta tatili pazara alinmıştır.

İki dinî bayram sürdürülmekle birlikte, Osmanlı döneminde resmen kutlanan peygamberin döğüm günü, 1922'de saltanatın ilgasına denk düştüğü için ikisi bir arada Hâkimiyet-i Milliye Bayramı olarak kabul edildiği halde, 19 Nisan 1925 tarihli yasayla yeniden düzenlenen resmi tatil günleri arasına alınmamıştır.

26 Aralık 1925 tarihli iki yasayla, miladi takvimin ve alafranga saatin kabul edilmesi, yine İslam geleneklerinden kopmalardır. 28 Mayıs 1928'de beynelmilel erkamın (rakamların), 1 Kasım 1928'de de Latin alfabesinin benimsenmesi, laiklik yönünden büyük anlam taşır. 26 Mart 1931'de metrik ölçülere geçilmesi, 1934'te çıkarılan Soyadı Yasası, eski unvan ve payelerin kullanılmasının ve mabetler dışında dinî kisvelerin giyilmesinin yasaklanması, hep laikleşmeyle ilgili -ama daha az önemli- düzeltimlerdir.

İlk laiklik adımları, dinin gerçek özüne dönmek ve gericilerin zararlı etkilerini önlemek savlarıyla gerekçelendirilmiştir. Çoğu hocaların Kurtuluş Savaşı'nı desteklemis bulunmalarına rağmen, Saray Hükümeti'nin dini kullanarak Anadolu hareketine karsı cıkmıs olması da, ayrıca bir tür din adamı karşıtlığına bahane edilmistir. Bir ara (1928 yılında), İslarılıkta reform yapılması tasarlanmış ve bu amaçla İlahiyat Fakültesi'nde Fuat Köprülü'nün başkanlığında özel bir komisyon kurulmuştur. Fakat ibadetin biçiminde, dilinde, görünümünde devrimci değişiklikler öneren, camilere müzik sokulmasını ve hutbelerin içeriğinin kesinlikle uhrevi konulara ayrılmasını isteyen bu komisyonun raporu, hiçbir zaman uygulamaya konulmamıştır. Bunun olası nedeni, din adamlarını yeniden güçlendirmekten çekinilmesidir.

Din adamı karşıtlığı, 1930 yılının son



MİLLET MEKTEPLERİ: Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan toplumsal ve kültürel düzeltimlerin pek çoğu, İslam geleneklerinden radikal bir kopuşu simgeler. Miladi takvimin ve alafranga saatin kabul edilmesi, hafta sonu tatilinin pazar gününe alınması gibi uygulamaların yanı sıra, Latin alfabesinin benimsenmesi de (1 Kasım 1928), dolaylı bile olsa, laikleşmeyle ilgili bir reformdur.

günlerinde Menemen'de çıkan bir gericilik olayının bastırılmasında açıkça görülür. Bir yedek asteğmenle (Kubilay) iki mahalle bekçisinin öldürülmesine varan kalkışma, ordu tarafından şiddetle bastırıldıktan başka, faillerin Nakşibendilik' le ilgisi var diye, bu tarikatın mensuplarının koğuşturulmasına vesile edilmiştir.

1930'ların başlarında ortaya atılan tarih ve dil tezleri de, laikleşmeyi dolaylı olarak etkilemişlerdir. Yukarıda andığımız komisyonun önerileri arasındaki, ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi yönünde birçok yoklamalar yapılmış olmakla birlikte, sonunda, yalnızca ezanın ve kametin Türkce okutulmasıyla yetinilmiştir. On yıl kadar sonra, şapka ve yeni harflerin yanı sıra bu zorunluluğa da ceza yaptırımları getirilmiştir (Türk Ceza Kanunu'nun bazı maddelerini değiştiren 2 Haziran 1941 tarih ve 4055 sayılı Yasa'yla 526. maddeye konulan hüküm). Cok Partili Dönem: 1945'ten itibaren Türkiye'de çok-partili hayata geçilmesi. laiklik ilkesinin katılıkla uygulanmasına gevsemeler getirmiştir. Ancak, sözkonusu yumuşamaların CHP iktidarının son döneminde (1946-50'de) bu hükümetçe başlatıldığını ve DP iktidarının ilk yıllarında da sürdürülmekle birlikte, o dönemde (1950-54'te) 1965 sonrasına oranla, dinin siyaseti etkilemesine pek izin verilmediğini belirtmek gerekir.

13 Kasım 1947'de toplanan CHP VII. Kurultayı'nda DP ile yarışabilmek için devletçiliğin yanı sıra laikliğin de "liberalleştirilmesi''ne karar verilmiştir. Nitekim, 10 Şubat 1948'de CHP Meclis Grubu, ilkokullarda ihtiyarî olarak din dersleri okutulmasını ve din bilginleri vetistirmek üzere, 1933 Üniversite Reformu'nda kapatılanın yerine yeniden bir İlahiyat Fakültesi kurulmasını kabul etmiştir. 1949 başında Şemsettin Günaltay'ın (İttihat ve Terakki'nin İslamcı kanadından bir tarih profesörü) başbakan olması da, din konusunda yumuşamanın belirtilerinden biridir. Gerçekten, altı ay sonra Günaltay, TBMM'de şöyle övünmekteydi: "Ilkmekteplerde din dersleri okutturmaya başlayan bir hükümetin başkanıyım. Bu memlekette Müslümanlara namazlarını öğretmek, ölülerini yıkamak için İmam-Hatip kursları açan bir hükümetin baskanıyım, Bu memlekette, Müslümanlığın yüksek esaslarını öğretmek için İlahiyat Fakültesi açan bir hükümetin başkanıyım." Bu hükümet, 1950 İlkbaharı'nda, Tekke ve Zaviyelerin Kapatilmasına Dair Kanun'u değiştirerek, bazı türbelerin ziyarete açılması olanağını da sağlamıştır.

Halife ilanına ı da Nakı Nakşi Anadoli Şubat 1! **К**япипи kemeler. seslerini dir: Mu bolu, Ka malarda için şapl Naksibe ka giydi: .. Kuran'ı yılmıştıı ayaklan zurum. rüyüşler. Ankara' olaylara bi Freni rî adlı k idam ce cılarla Č gibi İsla

gibi Isla Serbe karşı hc kân ver landılar dı.

Tarih ayaklan latu. Bi: lesi'nde Mehme i Samd un, l inin (Kışk arak lia 77 nbul' köy Ertes nra D nkara oğlu yancıl sil bi gru y onuşti nnı ç rini is Olayı ži, ask ıluna

i Kub

zeyi ε

. Hu

Menemen Olayı

Halifeliğin kaldırılmasına ve Cumhuriyetin ilanına tepki gösteren dinci çevrelerin başında Nakşibendiler gelmektedir.

Nakşibendî tarikatından Şeyh Sait'in Doğu Anadolu'da başlattığı ayaklanmanın (13/14 Şubat 1925) bastırılmasından, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılmasından ve İstiklâl Mahkemelerinin yeniden kurulmasından sonra bile seslerini yükseltmek cesaretini göstereceklerdir: Mustafa Kemal'in 1925 Ağustosunda İncbolu, Kastamonu ve Çankırı'da yaptığı konuşmalarda "medenî ve milletlerarası kıyafet" için şapkanın alınacağını açıklamasından sonra Nakşibendiler tarafından hükümetin zorla şapka giydireceği, kadınların çarşafını kaldıracağı. Kuran'ı yasaklayacağı yolunda söylentiler yayılmıştır. Bunun üzerine Rize'de silahlı bir ayaklanma girişimi olmuş (25 Kasım 1925), Erzurum, Maraş ve Çerkeş'te şapkaya karşı yürüyüşler düzenlenmiş, bildiriler dağıtılmıştır. Ankara'da kurulan İstiklâl Mahkemesi, bu tür olaylara katılanları ağır cezalara çarptırdığı gibi Frenk Mukallitliği ve Şapka, Tesettür-ü Şe-rî adlı kitapların yazarı İskilipli Atıf Hoca için idam cezası vermiş; İstanbul'daki kimi kitapçılarla Ömer Rıza (Doğrul), Tahir-ül Mevlevî gibi İslamcı yazarları da yargılamıştır.

Serbest Firka'nın kurulması (1930) rejime karşı hoşnutsuzlukların dile getirilmesine imkân verince, dinci devreler de bundan yararlandılar. Nakşibendîler yine başı çekiyorlar-

Tarihe "Menemen Olayı" adıyla geçecek ayaklanma teşebbüsünü Derviş Mehmet başlattı. Bir süredir Manisa'nın Tevfikiye Mahallesi'nde gizli toplantılar düzenleyen Derviş Mehmet, ortamı elverişli bulunca "mürit"le-Şamdan Mehmet, Sütçü Mehmet, Mehmet min, Nalıncı Hasan, Küçük Hasan ve Ramaan'la birlikte Menemen köylerini dolasarak dinin elden gittiği" yolunda propaganda yap-Kışkırtmalarına kapılan köylüleri silahlanrarak ardına takıp Kese Köyü'ne geldi. Buida 770 bin kişilik kuvvetleri olduğunu, İsınbul'u sardıklarını söyledi. Bütün isyancır köyde buluşarak Menemen'e yürüdüler. Ertesi gün Menemen'de sabah namazından onra Derviş Mehmet,camide toplanan halka lnkara hükümetini düşürüp II. Abdülhamit' n oğlu Selim'i halifeliğe getireceğini bildirdi. syancılar, üzerinde "İnnafetahneke..." yazılı eşil bir bayrak altında, hükümet konağına loğru yürüdüler. Derviş Mehmet orada da bir tonuşma yaptı; ardından da herkesin şapkaarını çıkararak kendisiyle birlikte zikretmeerini istedi.

Olayı haber alan Jandarma Alay Komutaniği, askerliğini yedek subay olarak yapmakta bulunan öğretmen okulu çıkışlı Mustafa Fehmi Kubilay (1906-1930) komutasında bir müflezeyi ayaklanmayı bastırmakla görevlendirli. Hükümet konağı önüne gelen Kubilay, Derviş Mehmet'ten teslim olmasını istedi. Derviş ise Şamdan Mehmet'e Kubilay'ı öldürmesi buyruğunu verdi.

Kubilay, bin kişiyi aşkın kalabalığın tekbir sesleri arasında öldürülerek başı testereyle kesildi ve yeşil bir bayrağın ucuna takılıp Menemen sokaklarında dolaştırıldı. Menemenliler de isyancıları desteklediğinden, komutansız kalan askerler kaçıştılar. Kubilay'ın kanını içen Derviş Mehmet, "ya eheyyül müslimin, Halife hudutta bekliyor, kalkınız müslümanlığı kurtaralım' diye bağırıyordu. Bu arada isyancılar iki bekçiyi öldürdüler. Olay yerine gelen Jandarma kıtası yeniden ateş açınca, ayaklananlar kendilerine kurşun işlemeyeceğini öne sürdüler. Derviş Mehmet ile iki kişi öldürüldü.

Olayın duyulmasından sonra olağanüstü toplantıya çağrıları Bakanlar Kurulu, Menemen, Manisa ve Balıkesir'de sıkıyönetim ilan etti; suçluların yargılanması için Korgeneral Mustafa Muğlalı başkanlığında bir aşkeri makkeme kuruldu (31 Aralık). Sıkıyönetim ilan edilen illerle Antalya'da 2.200 kişi tutuklandı.

Başbakan İsmet Paşa, Meclisin 1 Ocak 1931 günlü oturumunda olayi "yüzlerce seneden beri dini siyasete alet ittihaz eden bütün hareketlerin bir tekerrürü" olarak niteleyip, "bu zavallılar laikliğe karşı gelerek şeriat istemekte-

Seriat isterizi diye ayaklananlari.

Cumhuriyet

dirler. Gerçekte ise menfaatlerini kaybetmişlerdir, onu istiyorlar'' dedi. Mustafa Kemal ise olayı rejime yönelmiş bir eylem olarak görüyor ve olayın siyasal nedenlerini araştırıyor; kısa bir süre önce kapatılmış olan Serbest Fırka ileri gelenlerinin göz altında tutulmasını istiyor Fırka'yı destekleyen Yarın ve muhalefetteki Son Posta gibi gazetelerle olay arasında bir ilişki bulunup bulunmadığını öğrenmeye çalışıyordu. Bu arada, olaya katılanların tümüyle cezalandırılması amacıyla, Menemen ile çevredeki köylerin dağıtılıp oturulamaz duruma getirilmesini öngören bir yasa önerisi de hazırlanmıştı.

Araştırmalar, olayın tarikat şeyhlerinden, "Nakşibendî Halifesi" sayılan Esat Efendi ile Şeyh Halit ve Hoca Saffet'in yönetiminde, Nakşibendîler tarafından gerçekleştirilmiş olduğunu, bu kişilerin dış ülkelerle de ilişkileri bulunduğunu ortaya koydu. 15 Aralık 1931'de başlayan duruşmalar sonucu 28 kişi idam edildi, birçok kişi ağır cezalara çarptırıldı. Nakşibendiler ileriki yıllarda da Bursa'da Arapça ezan olayını (1933), İskilip olayını (1936) vb.ni çıkartarak "irtica" girişimlerini sürdürmüşlerdir.



NAKŞİBENDÎ AYAKLANMASI: Menemen'deki Nakşıbendîlerin yeşil bayrak açarak 22 Aralık 1930 günü ayaklanmalarından ve yedek asteğmen Kubilay'ı öldürmelerinden sonra bölgede sıkıyönetim ilan edildi. Mustafa Muğlalı başkanlığında kurulan Askeri Mahkeme olaya el koydu ve 28 kişiyi idam cezasina, birçok kişiyi de ağır cezalara çarptırdı. Mahkeme, kararında olayın tarikat şeyhlerinden, "Nakşibendî Halifesi" sayılan Esai Efendî (sağda) ile Şeyh Halit ve Hoca Saffet'in yönetiminde gerçekleştirildiğini ve bunların yabancı ülkelerle ilişkide bulunduklarını açıkladı.

122

cvimin

erilme-

P VII.

ek için "libe-

. Nite-

is Gru-

dersie-

etistir-

au'nda

lahiyat r. 1949

İttihat

bir ta-

la, din

rinden

Günal-

cteydi:

turma-

nıyım. mazla-

k için

küme-

Müslü-

ek için

²metin

Ilkba-

apatıl-

k. bazı

ğını da

vile

Ancak, iktidarın el değiştirmesine varan genel seçimlerin hemen öncesinde, 12 Nisan 1950 günü eski Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenazesinde yapılan gerici gösteriler, CHP kadar DH'nin de gözünü korkutmuş ve dine ödün verme sürecini yavaşlatmıstır.

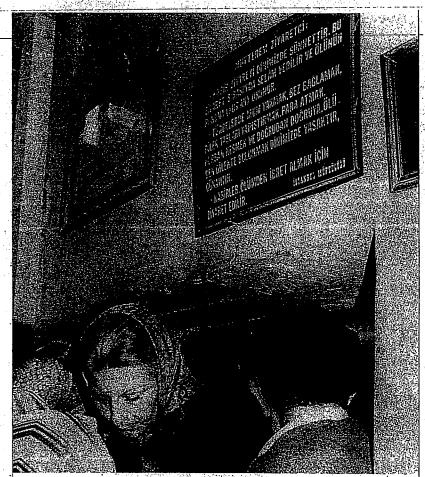
Yeni iktidar daha ilk ayını doldurmadan, yeni muhalefeti irticai teşvik etmekle suçlarken, seçim platformunda verdiği sözleri tutarak Arapça ezan yasağının cezai yaptırımlarını kaldırdığı gibi (16 Haziran), radyoda dinî program yapma imkanını da yaratmıştır (5 Temmuz).

1950'lerin baslarından itibaren, Türk siyasal hayatında CHP muhalefetinin DP iktidarını dini siyasete alet etmekle suçlaması yolunda sık sık yinelenen bir kalıp oluşmuştur. Oysa, Ekim 1957 genel seçimlerinin arifesinde başvekil Adnan Menderes, yedi yıllık iktidarları sırasında onbeş bin cami yapıldığını, Süleymaniye başta olmak üzere 86 caminin de onarıldığını söyleyerek övünmüş olmakla birlikte, bunun yapılan suçlamaları doğruladığı şüphelidir. Hatta, DP'nin dine ödün vermekte daha ileri hareketlere karşı sert önlemler aldığı bile söylenebilir. Buna çeşitli örnekler göstermek mümkündür. 1951 yılında, Atatürk'ün büst ve heykellerini tahrip etmeyi alışkanlık haline getiren Ticanîler tarikatının şeyhi Kemal Pilâvoğlu 10 yıl hapse mahkûm edilmistir. 1951 Ağustosu'nda Cevat Rıfat Atilhan tarafından kurulan İslam Demokrat Partisi, 3 Mart 1952'de mahkeme kararıyla kapatılmıştır. 1952 Kasımı'nda gazeteci Ahmet Emin Yalman'a Malatya'da suikast girişiminde bulunulunca, bundan Büyük Doğu dergi ve derneği sorumlu tutulmuş, Samsun milletvekili Hasan Fehmi Ustaoğlu bu dergideki laiklik aleyhtarı yazılarından ötü-: rü DP'den çıkartılmış, dernek kapatılmış, Necip Fazri Kısakürek hapse mahkûm edilmiştir. İşbaşına gelince dinle ilgili bütün yasal sınırlamaları kaldıracağına söz veren Millet Partisi, 8 Temmuz 1953'te hükümetce faalivetten alıkonulmus, 27 Ocak 1954'te de mahkeme kararıyla kapatılmıştır. 1952'de ve 1959'un sonlarında, Said-i Nursî'nin faaliyetleri hakkında kovuşturmaya girişilmiştir.

Çok partili düzenin işleyişi içinde bu gibi hareketlerin, ilkelere bağlılıktan çok siyasal yarışma koşullarıyla ilgili olduğu, DP iktidarının din sömürücülüğüyle kendisine karşı üstünlük sağlayabilecek gelişmeleri önlemek istediği besbellidir. Öte yandan, Başvekil Menderes, Atatürk'ün mirasçısı olmanın siyasal yararlarından da partisini yoksun birakmak istememiş, Atatürk inkılâplarının bekçisinin CHP değil, Türk milleti olduğunu ileri sürmüştür. 25 Temmuz 1951'de 5816 sayılı Atatürk'ü Koruma Yasası çıkarılmıştır.

DP'nin laiklik ve genel olarak Atatürk Devrimleri konusundaki düşünsel tutumu, Menderes'in 1952 yılının son aylarında yaptığı çeşitli konuşmalara dayanlarak şöyleçe özetlenebilir: (1) CHP'nin 'gericiliğin arttığı' iddiası, halkı, ancak süngü tehdidiyle durdurulabilen bir yobaz sürüsü diye görme anlamına gelmek-

tedir, (2) Köylünün hayatına yol, elektrik, su, tarım makineleri vb. girdikçe, bu insanlar artık boş inançlara kapılmayacaklardır, (3) Türk toplumundan beklenen görev, Atatürk'ün başarılarını özgün nitelik ve biçimlerinde korumak değil, bu başarıları, ortaya çıkışlarının amaç ve nedenlerine uygun olarak geliştirmektir. Bu doğru kuramsal değerlendirmelere karşılık, DP iktidarının sonlarında, özellikle Menderes'in Londra'daki uçak kazasından sağ kurtulması olayı, yeni bir dinden yararlanma dalgasına vesile edilmiştir. Bir yandan kamuoyuna bu kurtuluş bir "mucize" olarak sunulurken, bir yandan da o zamana kadar görülmemiş yarı-



LAIKLIĞİN "LİBERALLEŞTİRİLMESİ": CHP'nin VII. Kurultayı'nda, DP ile yarışabilmek için devletçiliğin yanı sıra laikliğin de "liberalleştirilmesi"ne karar verildi. İlkokullara din dersi konulması, İlahiyat Fakültesi kurulması gibi uygulamalar bu karar çerçevesinde gerçekleştirildi. 1950 ilkbaharında da Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasına Dair Kanun değiştirilerek bazı türbeler ziyarete açıldı.

resmî iftar ziyafetleri çekilmiştir (örneğin, 12 Mart 1959'da, aynı zamanda Türkiye Başmasonu olan Başvekâlet Müsteşarı Ahmet Salih Korur'un Eyüp'te verdiği büyük iftar yemeği).

27 Mayıs Dönemi: 27 Mayıs hareketini gerçekleştiren askerler, din aleyhtarı ol-

dukları yolunda bir izlenim yaratmamak için özel bir çaba harcamışlardır. İşbaşına gelmelerinden iki ay sonra, Millî Birlik Komitesi 25 Temmuz 1960 günü yayımladığı 35 numaralı bildirisinde, dinin siyasetten ayrılmasını öngörmekle birlikte, kendilerinin Müslümanlığa karşı ol-

madıklarını ileri sürmüş, "Hürriyetin ve vicdanın hazinesi olan kutsal dinimizi, gerici siyasal eylemlerin aleti haline sokmaksızın, saf ve lekesiz kılmak, MBK'nin en büyük amacıdır" demiştir.

Siyasete yeniden dönülürken, Çankaya'da yapılan partilerarası toplantının, taraflara zorlanan kararlarından biri de (5 Eylül 1961), İslamiyet'i siyasal amaçlara alet etmemek olmuştu. Fakat, çok partili hayata geçişle birlikte, bu ilkeye pek aldırış edilmemiştir.

1965 Sonrasında Laiklik Tartısmaları: 1965 güz genel seçimleriyle koalisyon hükümetleri dönemi sona erip de AP iktidarı başlayınca, laiklik yeniden önemli bir siyasal konu haline gelmiştir. Örneğin 1966 Nisanı'nda ana muhalefet partisi önderi İnönü, TBMM'deki bir konuşmasında, taşra illerinde Atatürk'ün büst ve heykellerini kıran gericilere karşı, irticanın da komünizm kadar tehlikeli olduğunu ileri sürmüş; Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri Korgeneral Refet Ülgenalp da, "Bu memleketi sakallı keçiler ile keçi sakallılar kemiriyor. Biri ormanları, diğeri cemiyetin bünyesini." demiştir. Başbakan Demirel ise, bu gibi eleştirilere karşılık, bugün artık Türkiye'de bir Derviş Vahdeti'nin (31 Mart 1324 = 13 Nisan 1909 olayının kışkırtıcısı Volkan başyazarı) yaşamasına uygun koşullar olmadığını belirtmiştir. Demirel bir buçuk yıl sonra da, yine İnönü'ye karşı, "din ve vicdan hürriyetini irtica olarak göstermeye siyasi baskı denir'' diyecektir.

İlerici basın, Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in Sultanahmet Camiinde Suudî Arabistan Kralı Faysal'la (3 Eylül 1966) ve Irak Cumhurbaskanı General Arif'le (25 Subat 1967) namaz kılmasını ve Başbakan'ın Hacıbayram'a cuma namazına gitmesini (22 Aralık 1967) din sömürücülüğü olarak göstermiştir. Öte yandan 1966 Ekim ayı başlarında İstanbul'da toplanan "Türkiye'de Diyanet ve Laiklik" konferansında, laiklik şiddetle eleştirilmiştir. Demirel de, bundan birkaç gün önce, "Din hürriyeti, baskı ve istismar vasıtası olamaz" diye bir demeç vermiştir. Yine de, AP hükümeti teokratik amaçlı örgütlenme girişimlerine karşı kayıtsız kalmamış, örneğin (yasadışı İslamcı Özgürlük Partisi) Hizb-üt Tahrir'in 1967 yılının 11 Nisanı'nda dördü Ürdünlü olmak üzere yedi, 5 Ağustosu'nda da beş üyesi tutuklanıp mahkemeye sevkedilmişlerdir.

1965 sonrasının laiklik açısından ilgi



LAİKLİKTEN VERİLEN ÖDÜNLER: Çok partili dönemde laiklik ilkesinin uygulanmasında gevşemeler oldu. Örneğin, 13 Kasım 1947'de toplanan CHP VII. Kurultayı'nda, laikliğin liberalleştirilmesine karar verildi. 1933 Üniversite Reformu sırasında kapatılanın yerine yeni bir İlahiyat Fakültesi açılması kabul edildi (1948). İlkmekteplerde din dersleri okutulmaya başlandı. Bazı türbeler yeniden ziyarete açıldı. Ancak 12 Nisan 1950'de Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenazesinde yapılan gerici gösteriler CHP kadar DP'nin de gözünü korkuttu ve laiklikten ödün verme sürecini yavaşlattı.

200 çek çok ları desi mir. lerk kur Par -kan bul dev ta I re, l dük Ehl Ale larıı hab siva leri zavi nik ma

tin ve zi, gesok-K'nin

ankatının, iri de ımaç-, çok lkeye

aları: ın hü-'iktinemli neğin artisi asmaüst ve irticaduğuurulu)lgeniler ile ıanlanistir. :tirilede bir 4 = 13

olkan lar oloucuk "din österir. lhsan Camil'la (3 nı Geaz kılı'a cu-1967)

niştir.
da İsiyanet
iddetin birski ve
demeç
eokrae kardışı İs-

sevkean ilgi

hrir'in

İrdün-

ıda da



KANLI PAZAR: 1967 ortalarından itibaren, dinin siyasette tırmanmaya başlamasının en çarpıcı örneklerinden biri "Kanlı Pazar"dır. İslamcıların, 16 Şubat 1969'da sol örgütlerin Taksim'de düzenledikleri, ABD 6. Filosu'nu protesto mitingine saldırması sonucu 2 kişi öldü, 200 kişi yaralandı.

çekici gelişmelerinden biri de, Alevilerin çok-partili siyasete Alevi olarak katılmalarıdır. Bu mezhebin üyeleri, öteden beri destekledikleri CHP'nin yanı sıra dönemin solcu partisi TİP'in saflarına girerlerken, bir yandan da kendi partilerini kurmuşlardır (17 Ekim 1966'da Birlik Partisi). 1966 Haziranı'nda, Cumhurbaş--kanı Sunay Türkiye'de Sünni-Şii ayrımı bulunmadığını söyleyince, ikibin Alevi devlet büyüklerine telgraf çekerek, başta Diyanet İşleri Başkanlığı olmak üzere, hükümet katında farklı muamele gördüklerinden yakınmışlardı. Ertesi yıl, Ehl-i Beyt gecesinde Elbistan'da çıkan Alevi-Sünni çatışması ise, daha ileriki yılların Kahramanmaraş olaylarının bir habercisi olacaktır. Alevilerin bağımsız siyasal örgütlenmeleri, geleneksel partileri olan CHP'yi AP iktidarı karşısında zayıflattığı gibi, daha sol partilerin etnik ve dinî azınlıkların haklarını savunma görevini üstlenmeleri de, hem öğretilerinin çarpıtılması tehlikesini içinde taşımış, hem de uzun dönemde, başlangıçta sağladığı yararları kat kat aşan sakıncalar getirmiştir.

1967 başlarında Süleyman Demirel, hiç süphesiz kendi durumunu güvence altına almak için, partisinin "mukaddesatçımilliyetçi" kanadını tasfiyeye girişmiştir. Bu arada, Antalya milletvekili Osman Yüksel Serdengeçti, daha sonra da Prof. Osman Turan, AP'den çıkarılmışlardır.

1967 Eylülü'nde, Yargıtay Başkanı İmran Öktem, adalet yılını açış konuşmasında gericiliği sert bir dille yermiştir. Bundan sonra, dinin siyasette tırmanmaya geçtiğini gözlemliyoruz. Nurcuların yanı sıra Süleymancılar da örgütlenip siyaseti etkilemeye başlamışlardır. 1968 Martı'nda Bursa'da toplanan Türkiye Milliyetçi Kuruluşları İstişarî Kongresi'nde anayasa yerilmiş, "Hakimiyet Milletindir demek, hakimiyet Müslümanlığındır demektir" denilmiştir. Aynı ay

içinde Millî Türk Talebe Birliği nin Ankara'da düzenlediği Millî Şahlanma Mitingi'nde "Yasamız Ordumuz-İslamiyettir Yolumuz" diye slogan atılmıştır. 15 Nisan 1968'de Türk üniversitelerinin ilk boykotu, Ankara İlahiyat Fakültesi'nde bir kız öğrencinin başörtü giymekte direnmesiyle ilgili olarak çıkmıştır. Aynı yılın ekim ayında, YTP Genel Başkanı Yusuf Azizoğlu, Doğu Anadolu'da dinin apaçık siyasete alet edildiğini açıklamıştır. 16 Şubat 1969'da, "Kanlı Pazar" diye tanınan olayda, Taksim'de ABD 6. Filosu'na karşı gösteri yapan solcu gençlere "Müslüman Türkiye" diye bağıran bir grup silahla saldırmıştır. 3 Mayıs 1969'da da, İmran Öktem'in cenazesinde olaylar çıkmıştır.

12 Mart öncesinde, laiklik bakımından anlamlı bir gelişme de, Millî Nizam Partisi'nin ve Prof. Necmettin Erbakan'ın siyaset sahnesine çıkması olmuştur. AP içinde Demirel'in önderliğine karşı bir

muhalefet hareketi ile ortaya atılan Erbakan, bir yıl kadar çalıştıktan sonra, 23 Ocak 1971'de MNP Birinci Kongresi'nde genel başkanlığa seçilmiştir. Fakat, Erbakan'ın 12 Mart sonrasında Millî Selâmet Partisi hareketiyle Türk siyasetinde oynadığı önemli role geçmeden önce, Alparslan Türkeş ve arkadaşlarının, sürgünden dönüslerinde CKMP've egemen olup İslam'la uzlaşmaları ve partilerine Milliyetçi Hareket Partisi adını vermeleri olayına da değinmek gerekir. Franco İspanyası modelinden esinlenmiş olmakla birlikte, bu strateji, aslında Türkiye için büsbürün yeni değildir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında İttihat ve Terakki'nin Türkçüleri (örneğin, Enver Paşa) dış politikada panislamizmi kullanmak istemişlerdi. Fakat o zaman, uluslararası alanda bu strateji pek yürümemiş, özel-

likle Araplar din birliği adına da olsa Türk çıkarlarına hizmet etmeye yanasmamışlardı. Bu kere, aynı yaklaşım iç politikada deneniyordu. İslam'la uzlasma, 1965'ten itibaren Türkçülüğe saf pagan ulusçuluk günlerine oranla daha geniş bir destek sağlamıştır, ama "Müslüman Türkler", "Türk Müslümanlar"ı diledikleri gibi peşlerine takamamışlardır. 1961-80 döneminde İslamiyeti siyasette temsil eden başlıca hareket MNP-MSP çizgisi olmuştur. Ancak, daha sofu İslamcılar, bu partileri bile, özünde İslam'a aykırı bir sistemle bütünleşme sayarak onaylamamışlardır. Onların istediği, hiçbir ödün vermeyen, köktenci bir "İslami Devlet"tir.

12 Mart Dönemi ve Sonrası: 12 Mart 1971'de başlayan ordu güdümündeki hükümetler döneminde, Anayasa Mah-

kemesi Siyasî Partiler Kanunu'nun dini siyasete alet etme yasağını çiğnediği gerekçesiyle MNP'ni kapatmış, fakat çok geçmeden aynı doğrultuda MSP kurulmuştur. Önderliğini Necmettin Erbakan' ın yaptığı MSP, yeniden siyasete dönülen 1973 seçimlerinde genel oy toplamınin % 12'ye yakınını (1977'de ise % 8.6'sını) toplayarak, CHP ve AP'nin ardından üçüncü büyük parti olmustur. MSP, kendisinden daha çok milletvekili çıkaran partilerin her ikisini de "Batı Kulübü''nün biri solcu görüşü temsil eden, ötekisiyse renksiz-liberal üyeleri diye küçümsemiştir. Fakat önce (1973-74'te) CHP'ye, sonra da (iki kez, 1975-77'de ve 1977-78'de) AP'ye ortak olarak hükümete katılmakla, bazı çevrelerin kusku duvduğu meşruluğunu kamuoyuna onaylatmıştır. Koalisyon pazarlıklarında dikkati çeken bir nokta, MSP'nin bütün ortaklarından daha kesin bir biçimde sanayileşme gereğini vurgulaması ve Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nı almasıdır.

Bu bakımdan Meşrutiyet'in modernist İslamcılarının bir devamı olan MSP, Türkiye'nin tarihteki önemini yeniden kazanmasının, ancak böyle bir endüstrileşme seferberliğinin gerçekleştirilmesine bağlı olduğunu ileri sürmüştür. Uygulamada her ne kadar hayalci kalmış olsa da, partinin sanayi konusundaki ısrarlı tutumu, çağdaş Türkiye'de "ilericilik" iddiasında olan kesimin MSP'nde en çok eleştirdiği ahlak bağnazlığından çok daha önemlidir. Şurası da var ki, Erbakan gibi ileri gelen MSP yöneticilerinin demagojik eğilimleri, birçoklarında haklı tedirginlikler yaratmıştır. Fakat dinin siyasette temsil edilmesiyle, Cumhuriyet tarihinde çoğulcu demokrasinin gereklerini yerine getirmeye en çok yaklaşılmıştır



ANLAMLI BİR GELİŞME: 26 Ocak 1970'te Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın önderliğinde Millî Nizam Partisi'nin kurulması, laiklik yönünden anlamlı bir gelişmedir. 12 Mart döneminde din devleti kurma amacı güttüğü gerekçesiyle kapatılan MNP'nin yerine, yine Erbakan önderliğinde 1973 yılında Millî Selâmet Partisi kurulmuştur.